

Iz djela *Pravila za upravljanje duhom*
Izvornik: R. Descartes, *Regulae ad directionem ingenii*. Kritisch
revidiert und herausgegeben von Heinrich Springmeyer und
Hans Günter Zekl. Hamburg, 1973 (Meiner Phil. Bibl. 262c).

Prijevod: Damir Barbarić

Pravilo I.

*Cilj znanstvenih nastojanja treba biti usmjerenje duha
na donošenje postojanih i istinitih sudova
o svemu onome što se pokazuje.*

1. Navada je ljudi da kad god zamijete neku sličnost između dviju stvari o obima sude, čak i u onome u čemu su različite, ono za što ustanove da je istinito o jednoj od njih. Tako rđavo uspoređujući znanosti, koje se čitave sastoje u duševnoj spoznaji, s umijećima, koja trebaju neku tjelesnu vježbu i ustrojstvo, te videći da ne može isti čovjek naučiti sva umijeća ujedno, već da do vrhunca umijeća lakše dospijeva onaj koji uvježbava samo jedno jedino, budući da iste ruke ne mogu za obrađivanje polja i sviranje gitare, ili za više na taj način različitih poslova, biti tako okretno udešene kao za jedan od njih.

Isto su to pače i o znanostima povjerovali: razlučujući ih jedne od drugih prema različitosti predmetâ, smatrali su da treba ispitivati svaku pojedinu napose i bez obzira na ostale. U čemu su se jamačno prevarili. Naime, jer sve znanosti nisu ništa drugo do ljudska znanost, koja uvijek ostaje jedna i ista pa ma na kolike različite predmete bila primijenjena, i od njihove se različitosti ne mijenja više nego svjetlo sunca od raznolikosti stvari što ih osvijetljava, nije potrebno duhove nikakvim granicama zauzdavati:

spoznaja jedne istine ne odvodi nas, poput vježbanja u jednome umijeću, od pronalaska druge, već prije pomaže.

I doista mi se čudnovatim čini to da mnoštvo ljudi sile biljaka, kretanja zvijezda, preinake kovina i predmete sličnih disciplina najpomnije istražuje, dok međutim gotovo nijedan ne misli o valjanu duhu, to jest o sveopćoj Mudrosti, premda se sve drugo ne može cijeliti toliko radi sebe samog, nego jer njoj ponešto pridonosu.

I stoga nije neprikladno što ovo pravilo stavljamo kao prvo prije svih ostalih, jer nas od pravoga puta ispitivanja istine ništa ne odvodi više do to da znanstvena nastojanja ne usmjeravamo na taj opći cilj, nego na neke djelomične. Ne govorim o izopačenim i onima što su za odbaciti, kao što je prazna slava i sramotan dobitak: jasno je da su za njihovo dostizanje prevarni razlozi i duhu puka prilagođene igrarije mnogo probitačniji put nego što bi to mogla biti postojana spoznaja istine. Nego mislim čak i na časne i hvalevrijedne, jer od njih bivamo često suptilnije prevareni; kao kad tragamo za znanostima korisnim za udobnosti života, ili za ono zadovoljstvo što se nalazi u motrenju istinitog, i koje je gotovo jedina cjelovita i nikakvim bolima neuznemiravana sreća u ovome životu. Te dakle opravdane plodove znanosti možemo zacijelo očekivati; ali, mislimo li na njih za vrijeme znanstvenog nastojanja, često uzrokuju to da ispuštamo mnogo toga što je nužno za spoznaju drugih stvari, ili zato što je na prvi pogled od male koristi, ili zato što se pričinja od malog značenja.

No treba vjerovati da su tako međusobno povezane da ih je mnogo lakše zajedno u isti mah naučiti nego jednu jedinu odvajati od ostalih. Hoće li tko dakle ozbiljno istraživati istinu stvari, ne treba da izabire neku pojedinu znanost: tako su naime međusobno povezane i uzajamno ovisne; nego treba misliti samo o prirastu svjetla naravnoga uma, ne da bi razriješio ovu ili onu školsku poteškoću, nego da bi u pojedinačnim životnim slučajevima razum volji unaprijed pokazivao što je za izabrati. I uskoro će se začuditi da je učinio mnogo veći napredak od onih koji su znanstveno nastojali oko djelomičnosti, i da nije samo dokučio sve ono za čim drugi žude nego štoviše i ono uzvišenije no što bi oni mogli očekivati.

Pravilo II.

Treba se baviti samo onim predmetima za izvjesnu i nedvojbenu spoznaju kojih se naši duhovi čine dostatnima.

1. Sva je znanost izvjesna i očevidna spoznaja; i nije učeniji onaj koji o mnogome dvoji od onoga tko o tomu nije nikada mislio, nego se pače čini od njega neučenijim, ako je o ponekima zadobio lažno mnijenje. I stoga je bolje nikada i ne nastojati znanstveno negoli se baviti predmetima tako teškim da smo, ne mogući istinito razlikovati od lažnoga, prinuđeni prihvatiti dvojbenu kao izvjesno, budući da u tomu nije tolika nada povećanja nauka kolika je opasnost njena umanjenja.

I tako prema ovoj postavci odbacujemo sve one samo vjerojatne spoznaje i ustvrđujemo da treba vjerovati samo savršeno spoznatima i onima o kojima se ne može dvojititi. I premda možda učenjaci sebe uvjeravaju kako takvih [spoznaja] postoji tek malo, jer naime nekom zajedničkom ljudskom pogreškom propuštaju reflektirati na takve spoznaje, kao odviše lake i svakome očigledne, ja upozoravam da ih ipak ima znatno više no što smatraju i da su takve dovoljne za izvjesno dokazivanje bezbrojnih postavki o kojima su oni dosad mogli samo vjerojatno razglabati. Budući da su vjerovali da je nedostojno učena čovjeka priznati da nešto ne zna, navikli su se tako ukrašavati svoje izmišljotine da su polako zatim sebe same uvjerali te ih tako prodavali kao istinite.

2. Doista, ako se ovome pravilu valjano podvrgnemo, malo će se toga pokazati na izučavanje čega će biti dopušteno prionuti. Naime, jedva da ima u znanostima jednog pitanja o kojem se nisu često dva muža od duha međusobno sporila. Ali kad se god sudovi dvojice o istoj stvari razilaze u suprotnim smjerovima, izvjesno je da se barem jedan od njih vara, i nijedan se od njih, štoviše, ne čini da posjeduje znanost; kad bi naime njegov razlog bio izvjestan i očevidan, mogao bi ga drugome tako izložiti da i njegov razum na posljatku prinudi na pristanak.

O svim mnijenjima dakle što su na taj način vjerojatna izgleda da ne možemo steći savršenu spoznaju, budući da nije dopušteno bez preuzetnosti se od sebe samih nadati više no što su ostali postigli. Tako da, ako dobro proračunamo, od već pronade-

nih znanosti preostaju samo aritmetika i geometrija na koje nas svodi ovo pravilo.

3. Ipak ne kudimo zato onaj način filozofiranja što su ga ostali dosad pronašli, i oružja vjerojatnih silogizama, najprikladnija za ratove skolastičara, jer uvježbavaju duhove dječaka i unapređuju ih putem nadmetanja. Ta mnogo je bolje da se na taj način mnijenjima oblikuju, čak ako ona i jesu očigledno neizvjesna, kad su već među učenima prijeporna, nego da budu slobodno samima sebi prepušteni. Možda bi naime do bezdna dospjeli bez vodstva; ali dok god ustrajavaju na tragovima učiteljâ, premda se počesto otklanjaju od istinitoga, ipak se zacijelo drže puta koji je u najmanju ruku stoga sigurniji što je već bio od strane razboritijih iskušanih.

Mi se sami radujemo tome da smo i sami nekoć tako u školi bili obučeni. Ali jer smo sad već oslobođeni one prisega koja nas vezuje uz riječi Učiteljeve i napokon toliko zrele dobi da možemo povući ruku pred šibom za kažnjavanje, hoćemo li ozbiljno sebi samima postaviti pravila uz pomoć kojih bismo se uspeli do vrhunca ljudske spoznaje, treba doista među prvim [pravilima] prihvatiti ovo koje nam brani besposličariti, kao što čine mnogi koji zanemaruju sve ono što je lako i ne bave se nego strmenito teškim stvarima, o kojima doduše najtanašnija nagađanja i silno vjerojatna obrazloženja oštroumno u glas pjevaju, ali nakon mnogog napora kasno na poslijetku opaze da su samo uvećali mnoštvo dvojbi, a nisu se nikakvoj znanosti naučili.

4. Sada pak, jer smo malo ranije rekli da od disciplina spoznatih od drugih jedino aritmetika i geometrija postoje čiste od svakog nedostatka lažnosti odnosno neizvjesnosti: da bismo odvažnije procijenili razlog zašto je tomu tako treba primijetiti da na dvostruk način dolazimo do spoznaje stvari, iskustvom naime ili dedukcijom. Uz to valja primijetiti da su iskustva stvari često varljiva, dok dedukcija, odnosno čisto izvođenje jednog iz drugog, može doduše biti propuštena, ukoliko ju se ne uvidi, ali se nikada – od strane bar najmanje umnog razuma – ne provodi nevaljano. I malo tomu pridonose, kako mi se čini, oni okovi dijalektičarâ kojima si umišljaju gospodariti ljudskim umom, mada neću nijekati da su za ostalu uporabu osobito prikladni. Ta sva obmana koja se može desiti ljudima, ne životinjama, ne slučuje se iz ne-

valjala izvođenja, nego samo iz toga što se u osnovu postavljaju neka jedva pojmljena iskustva, ili se sudovi zasnivaju nasumce i bez temelja.

5. Iz čega se očividno razabire zašto su aritmetika i geometrija daleko izvjesnije od ostalih disciplina: jer se naime samo one bave predmetom tako čistim i jednostavnim da baš ništa ne pretpostavljaju što bi iskustvo neizvjesno isporučivalo, nego se u cjelini sastoje od posljedica izvođenih na umni način. Stoga su od svega najlaganije i najprovidnije te imaju predmet kakav zahtijevamo, budući da je kod njih, kako izgleda, biti obmanut – osim nepažnjom – jedva ljudski. Stoga i ne treba čuditi to da duhovi mnogih od sebe samih radije prianjaju drugim umijećima ili filozofiji: to se naime zbiva stoga što svatko pouzdanije sebi dopušta slobodu nagađanja u zamračenoj stvari nego u bjelodanoj i mnogo je lakše o bilo kojem pitanju nešto predmnijeavati nego u jednoj, ma kako laganoj, dospjeti do same istine.

6. Iz čega svega valja već zaključiti ne doduše to da treba izučavati samo aritmetiku i geometriju, već jedino to da se oni koji tragaju na ispravnome putu istine ne trebaju baviti nikakvim predmetom o kojem ne mogu imati izvjesnost jednaku onoj aritmetičkih i geometrijskih dokaza.

Pravilo III.

O zadanim predmetima valja istraživati ne ono što drugi smatraju, ili što sami predmnijeavamo, nego ono što možemo jasno i očividno zreti ili s izvjesnošću izvesti; drukčije se naime ne stječe znanost.

1. Treba čitati knjige antičkih autora, kad je već tako golema blagodati da se možemo služiti djelima tolikih ljudi; kako zato da bismo spoznali ono sve što je već nekoć ipravno pronađeno tako i zato da budemo upozoreni na to što je u svim disciplinama još preostalo da bude izmišljeno. Međutim jako je opasno da nas ne zahvate možda neke mrlje zablude, stečene odveć revnim čitanjem tih autora, ma koliko to bilo protiv naše volje i pokušaja da se toga očuvamo. Takva naime običava biti ćud spisatelja da nas,

kad god nesmotrenom lakovjernošću zapadnu u odluku o nekom spornom nazoru, uvijek najtananijim argumentima prinuđuju toga se pridržavati. Tomu pak nasuprot, kad god srećom iznađu nešto izvjesno i očividno, nikad to ne izlažu drukčije do zastrto različitim zakučicama. Boje se naime da ne bi jednostavnošću obrazloženja bila umanjena vrijednost pronađenoga, ili zato što nam iz jala uskraćuju otvorenu istinu.

2. No međutim, čak i kad bi oni svi bili velikodušni i otvoreni te nam ne bi nikada nametali ništa dvojbeno umjesto istinitog, već bi sve zajedno u dobroj vjeri izlagali, ipak bismo uvijek bili nesigurni čemu od obojog treba vjerovati, jer ipak jedva da je bilo od jednoga što kazano čega opreka nije ustvrđena od nekog drugog. A ništa ne koristi brojati glasove, da bismo slijedili onaj nazor koji ima za sebe više autora: jer radi li se o teškom pitanju, vjerojatnije je da je njegova istina mogla biti nađena od malog broja njih nego od mnogih. Ali kad bi čak i bili svi međusobno suglasni, ipak ne bi dostajao njihov nauk: nećemo naime nikada postati, recimo, matematičarima, ako i držimo u pamćenju sve dokaze drugih, osim ako smo također duhom sposobni za rješavanje svekolikih zadataka. Ili filozofima, ako bismo i pročitali sve argumente Platona i Aristotela, ali ne bismo mogli o zadanim stvarima donijeti postojana suda. Na taj način naime ne bismo, kako izgleda, izučavali znanosti nego historiju.

3. Upozorimo osim toga i na to da baš nikada nikakva nagađanja ne treba miješati s našim sudovima o istini stvari. Zamjedba te stvari nije od neznatne važnosti. I nema naime većeg razloga za to da se u uobičajenoj filozofiji već ne može naći ništa tako očividno i izvjesno da ne bi moglo biti uvučeno u prijepor, no što je taj da su se oni koji su prvotno znanstveno nastojali, nezadovoljni time da shvaćaju stvari providne i izvjesne, odvažili tvrditi nešto i o onima zamračenima i nepoznatima, kojih se dotiču samo vjerojatna nagađanja. Zatim su postupno sebe same u to u potpunosti uvjerali te, pomiješavši bez razlike to s istinitim i očevidnim, ne mogoše više ništa na posljatku zaključiti što se ne bi činilo da ovisi o nekoj od takvih pretpostavki, što dakle ne bi stoga bilo neizvjesno.

4. Ali da ne bismo susljedice i sami zapali u istu pogrešku, neka ovdje budu jedna za drugom pobrojane sve djelatnosti našega razuma, kojima možemo bez ikakva straha od zablude dospjeti do spoznaje stvari. A treba prihvatiti samo dvije, naime zor i izvođenje.

5. Pod zorom ne shvaćam nepostojano uvjerenje osjetila, ili lažljiv sud nevaljano sastavljajućeg zamišljanja, već pojam duha čista i pažljiva, tako lagan i odjelit da o onome što shvaćamo ne ostaje baš nikakve dvojbe; odnosno, što je isto, nedvojbeni pojam čista i pažljiva duha, koji se rađa iz samog svjetla uma, te je izvjesniji, jer je jednostavniji, i od samog izvođenja, za koje smo pak gore naznačili da se ne može od strane čovjeka nevaljano provesti. Tako svatko, bilo tko, može duhom zreti to da postoji, da misli, da je trokut ograničen samo trima crtama, kugla jednom površinom, i tomu slično, čega ima znatno više no što to mnogi opažaju, budući da smatraju nevrijednim obraćati duh na tako lagane [stvari].

6. Uostalom da se ne bi tko silno uzbudio novom upotrebom riječi zor, kao i drugih koje sam u ovome što slijedi prinuđen udaljiti od uobičajena značenja, upozoravam ovdje općenito da ne mislim osobito na koji su način koji izrazi u ovim posljednjim vremenima bili u školama upotrebljavani, budući da bi bilo teško služiti se istim imenima a imati posve drugo na umu. Nego pazim samo na to što pojedinačne riječi latinski znače, da bih, ukoliko svojstvene nedostaju, preudesio za moju uporabu one od njih koje mi se čine najprikladnijima.

7. Ta se pak očevidnost i izvjesnost zora zahtijeva ne samo za iskaze nego i za bilo koju raspravu. Jer, na primjer, neka postoji ovaj slijed: 2 i 2 čine isto što i 3 i 1; nije potrebno samo zreti da 2 i 2 čine 4, te da 3 i 1 čine također 4, nego povrh toga da je iz tih dviju postavki nužno zaključiti onu treću.

8. Ovdje bi već moglo biti dvojbeno zašto smo osim zora pridodali ovaj drugi način spoznavanja, koji biva izvođenjem, pod kojim shvaćamo sve ono što se nužno zaključuje iz bilo čega drugog izvjesno spoznatog. No to je bilo tako potrebno učiniti jer se mnoge stvari izvjesno znaju, premda same nisu očevidne, samo

tako što se iz istinitih i poznatih načela izvode susljednim i ničim prekidanim kretanjem mišljenja, koje providno zre ona pojedinačna. Nije to drukčije nego kad spoznajemo da je neka jako udaljena krajnja karika u lancu spojena s prvom, premda ne sagledavamo jednim i istim zorom očiju sve posredne [karike], o kojima ovisi ta sveza, ako smo ih samo pogledom prešli jednu za drugom, te pamtimo da od prve do posljednje svaka pojedina ovisi o susjednoj.

Ovdje dakle zor duha izvjesno razlikujemo od izvođenja po tome što se u ovome [tj. izvođenju] predočuje neko kretanje odnosno uzastopnost, dok u onome ne na isti način. Osim toga [po tome] jer za nj nije nužna prisutna-sadašnja očevidnost, kao što je to za zrenje, nego svoju izvjesnost na neki način više uzajmljuje od pamćenja. Iz čega se razabire da se može reći kako se one postavke koje se neposredno zaključuju iz prvih načela, pod različitim obzirom, spoznaju jednom zrenjem a jednom izvođenjem, sama pak prva načela samo zrenjem, a tome nasuprot udaljeni zaključci ne drukčije do izvođenjem.

9. Ova su dva puta k znanosti najizvjesnija i ne treba od strane duha više od toga prihvatiti, već sve ostale valja odbiti kao sumnjive i podložne zabludama. Što nas ipak ne prijeći vjerovati da je sve ono što je na božanski način otkriveno izvjesnije od svake spoznaje, budući da vjera u to, kako to već biva kod zamračenih [stvari], nije čin duha nego volje. A ako bi i to imalo u razumu kakva temelja, moglo bi se to i moralo više od svega pronaći na jednom ili drugom od rečenih putova, kako ćemo možda jednom opširnije pokazati.

Pravilo IV.

Za traženje istine nužna je metoda.

1. Takvom su slijepom znatiželjom smrtnici obuzeti da često duhove otpućuju nepoznatim putovima, bez ikakva razloga za nadu, već samo iskušavajući ne nahodi li se tamo ono za čim tragaju. Baš kao kad bi tko gorio tako glupavom požudom za pronalaženjem blaga da bi bez prestanka vrludao ulicama, tragajući ne će li možda naći neko koje je ispalo nekome prolazniku. Na taj način znanstveno nastoje gotovo svi kemičari, mnogi od geometara, i

ne mali broj filozofa. Pritom ne niječem da se oni kadšto tako sretno varaju da zaista nađu ponešto istinito. No ne prihvaćam da su stoga spretniji, već samo sretniji. Tako da je mnogo bolje nikada ni ne misliti o traganju za istinom ijedne stvari nego činiti to bez metode. Izvjesnije je od svega, naime, da se takvim neuređnim znanstvenim nastojanjima i mračnim razmatranjima smućuje naravno svjetlo i osljepljuju duhovi te svi oni koji se tako naviknu lutati u tminama toliko oslabe oštrinu očiju da poslije ne mogu podnositi otvoreno svjetlo. To potvrđuje čak i iskustvo, budući da osobito često vidimo kako oni koji se nisu nikada mučili spisima daleko postojanije i jasnije sude o očitim stvarima no oni koji su bez prestanka boravili po školama.

Pod metodom pak shvaćam izvjesna i lagana pravila, kojima kad se bilo tko ispravno služi, neće nikad ništa lažno uzeti kao istinito te će, ne trošeći izlišno ništa od duhovnog poriva već postupno uvijek uvećavajući znanost, dospjeti do istinite spoznaje svega onoga za što će biti sposoban.

2. Ovdje treba istaknuti to dvoje, naime ništa lažnog ne uzimati kao istinito te dospjeti do spoznaje svega. Jer ako nam ostaje nespoznato nešto od svega onoga što možemo znati, biva to jedino ili zato što nikada ne opažamo nikakav put koji bi nas vodio do takve spoznaje ili zato što smo zapali u oprečnu zabludu. No ako se ispravno razloži metoda, na koji način se valja služiti duhovnim zrenjem da se ne bi zapalo u istini suprotnu zabludu, i na koji način valja iznalaziti izvođenja da bismo stigli do svih spoznaja, ništa mi se drugo ne čini potrebnim da bi bila potpuna, jer već je ranije rečeno da se ne može posjedovati nikakve znanosti osim duhovnim zrenjem ili izvođenjem.

Ona se može, međutim, protegnuti i na to da naučava na koji način treba činiti te same djelatnosti, budući da su one od sviju najjednostavnije i prve, tako da naš razum, kad se ne bi mogao već ranije njima služiti, ne bi shvaćao nikakve propise same metode, ma kako laki oni bili. Druge pak djelatnosti duha, što ih dijalektika nastoji naložiti kao pomoćnice ovima prvima, one su ovdje beskorisne, ili ih štoviše valja ubrojiti u zapreke, jer se čistome svjetlu uma ne može pridodati ništa što ga ne bi na neki način zatamnivalo.

3. Kad je dakle korisnost metode tolika da je bez nje se posvetiti učenju izgleda više škodljivo nego probitačno, lako se uv-

jeravam da je ona već ranije od strane uzvišenijih duhova, pa i pod samim vodstvom naravi, bila na neki način upoznata. Ljudski duh ima naime nešto, ne znam što, božansko, u čemu je prvo sjeme korisnih misli tako zasijano da počesto, pa ma kako zapušteno bilo i naopakim znanstvenim nastojanjima zagušeno, proizvodi spontan plod. To iskušavamo kod najlakših znanosti, aritmetike i geometrije: ako dovoljno pazimo, vidimo da su se stari geometri služili nekom analizom koju su protezali na rješavanje svih zadataka, premda su to potonjima iz jala uskratili. I danas cvate jedan rod aritmetike što ga nazivaju algebrom, da bi u okruženju brojeva izvodio ono što su stari činili s likovima. Te dvije [znanosti] dakle nisu ništa drugo do spontani plodovi rođeni iz urođenih počela ove metode, za koje se ne čudim da su se u okrugu najjednostavnijih predmeta tih umijeća do ovoga časa razrasli sretnije no u ostalima, gdje ih običavaju gušiti veće zapreke, ali gdje će ipak također, čim se budu najvećom pomnjom gajili, ipak bez sumnje moći dospjeti do savršene zrelosti.

4. To sam dakle poglavito u ovoj raspravi poduzeo učiniti. I ne bih ta pravila tako visoko cijenio kad ne bi dostajala ni za što drugo do za rješavanje onih ispraznih zadataka kojima se običavaju igrati dokoni logičari ili geometri. Tada naime ne bih vjerovao da sam išta više postigao do to da se možda zabavljam istančanije nego ostali. I ma kako ću mnogo ovdje govoriti o likovima i brojevima, jer se ni iz kojih drugih disciplina ne mogu uzeti tako očigledni i tako izvjesni primjeri, ipak će svatko tko bude napeto obraćao pažnju na moj smisao lako zamijetiti da ovdje ne mislim ni na što manje no na običnu matematiku, već da izlažem neku drugu disciplinu, kojoj su [one] prije krinkom nego dijelovima. Ova naime mora sadržavati prve zasade ljudskoga uma i mora se protegnuti do izvlačenja istine iz svakog, bilo kojeg predmeta; tako da sam – da kažem otvoreno – uvjeren da je ova izvrsnija od svake druge spoznaje predane nam od ljudi, budući da je izvorištem svih ostalih. O krinki sam pak govorio ne stoga što bih taj nauk htio prekriti i omotati da bih odbio puk, već više [stoga što bih je htio] tako odjenuti i uresiti da uzmogne biti s ljudskim duhom usklađenija.

[...]

Pravilo VIII.

Ako se u nizu istraživanih stvari pojavi nešto što naš razum ne može dovoljno dobro uvidjeti, tu treba stati i ne smije se ispitivati sve ono preostalo što slijedi, već se valja od uzaludna napora suzdržati.

1. Tri prethodna pravila propisuju i razlažu poredak; ovo pak pokazuje kad je on posve nužan a kada samo koristan. Dakako, sve ono što sačinjava potpuni stupanj u nekome nizu kojim treba od onih odnosnih dospjeti do nečega apsolutnog, ili obrnuto, to nužno treba istraživati prije svega što slijedi. Kad pak mnogo toga, kao što to često biva, pripada istome stupnju, tad je svagda korisno sve to redom prijeći pogledom; no tu ipak nismo prinuđeni tako točno i strogo promatrati, te je većinom, premda nismo jasno spoznali sve, već samo mali broj ili čak nešto jedino od toga, dopušteno ipak nastaviti dalje.

2. Ovo pravilo nužno slijedi iz razloga navedenih uz drugo [pravilo]. No ipak ne treba smatrati da ono ne sadrži ništa nova za unapređenje učenosti, ako se i čini da nas samo odvraća od istraživanja ponekih stvari a ne iznosi nikavu istinu. Jer ono doista ničemu drugom ne poučava početnike do da ne rasipaju napore, gotovo na isti način kao i drugo [pravilo]. Ali onima koji su savršeno upoznali prethodnih sedam pravila pokazuje na koji način se mogu u bilo kojoj znanosti tako sami zadovoljiti da ni za čim preko toga ne žude. Jer svatko tko se prvim [pravilima] točno podvrgao u svezi s rješavanjem bilo koje poteškoće, a ipak mu bude od ovog naređeno da se negdje zaustavi, izvjesno će tad spoznati da se tražena znanost baš nikakvom radinošću ne može iznaći, i to ne grijehom duha nego zato jer se tome opire narav same teškoće, ili pak ljudsko stanje. Ta spoznaja nije manje znanošću od one koja izlaže narav same stvari; i neće izgledati zdrav duhom onaj tko bude dalje od toga protezao znatizelju.

3. Da ne bismo zauvijek bili u neizvjesnosti što može duh i da ne bi radili naopako i uzaludno treba, prije no što se damo na spoznavanje pojedinačnih stvari, jednom u životu pomnjivo ispitati za koje je to spoznaje ljudski duh sposoban. A da bi to bilo

što bolje, treba među podjednako lakim uvijek prvo ispitivati ono što je korisnije.

4. Ova metoda oponaša ona među mehaničkim umijećima koja ne trebaju pomoć ostalih, već sama sebe uče na koji način valja načiniti njihova oruđa. Ako bi se netko naime htio baviti jednim od njih, na primjer kovaštvom, a bio lišen svih oruđa, bit će jamačno u početku prinuđen služiti se velikim kamenom ili pak nekom sirovom masom željeza kao postoljem za kovanje, stijenju uzeti kao malj, drvena držala preudeliti u kliješta, te sve drugo na taj način prema nuždi sastaviti. A zatim, kad je sve to zgotovljeno, neće smjesta prionuti kovanju mačeva i kaciga, niti bilo čega od onog što postaje iz željeza, za potrebe drugih, nego će prije svega izraditi sebi samom za upotrebu maljeve, kovno postolje, kliješta.

Iz ovoga primjera učimo da, jer u ovim počecima ne možemo naći drugo do neke nesređene propise, što izgledaju više našem duhu urođeni no umijećem zgotovljeni, ne treba njihovom pomoći odmah težiti odlučivanju u raspravama filozofa, niti rješavanju uzlova matematičara. Nego ih ponajprije treba upotrebiti za to da se najvećim nastojanjem ispita sve drugo što je za istraživanje istine nužnije, osobito jer nema nikakva razloga da bi se činilo kako je teže otkriti njih nego bilo koja od onih pitanja koja se u geometriji ili fizici i u ostalim disciplinama običavaju postavljati.

5. I zaista ništa se korisnijeg ne može ispitivati do što je ljudska spoznaja i dokle se proteže. I stoga sad upravo to obuhvaćamo jednim jedinim pitanjem, koje cijenim da treba prije svih istraživati prema pravilima već ranije danim. I to treba da učini jednom u životu svatko od onih koji i najmanje ljube istinu: jer u tom se istraživanju sadrže istinska oruđa znanja i cjelokupna metoda.

Ništa mi pak ne izgleda neumjesnije do odvažno raspravljati o tajnama naravi, utjecaju zvijezda na sve ovo dolje, pretkazivanju budućih stvari, i sličnom, kako to mnogi čine, a da se pritom ipak nikada nije upitalo dostaje li ljudski um za iznalaženje toga. A ne čini se da bi to moralo biti mučnom i teškom stvari, odrediti granice onoga duha što ga u sebi samima osjećamo, kad već i o onome svemu što je izvan nas, i strano nam je, ne oklijevamo donositi sudove. A nije to ni neizmjereno djelo, htjeti obuhvatiti mišlju sve stvari sadržane u ovoj sveukupnosti, da bismo spoznali

na koji su način pojedine od njih podložne istraživanju našega duha. Ništa naime ne može biti tako mnogostruko ili raspršeno da ne bi moglo ovim pobrajanjem, kojim se ovdje bavimo, biti izvjesnim granicama omeđeno te u nekoliko poglavlja razvrstano.

Da bismo to oprobali, dijelimo u postavljeno pitanju najprije sve ono što mu pripada u dva članka: mora se naime odnositi ili spram nas, koji smo sposobni za spoznaju, ili spram stvari samih, koje mogu biti spoznate, te to dvoje raspravljamo odvojeno.

6. Zacijelo opažamo u sebi da je jedini razum sposoban za znanost, ali da od drugih triju sposobnosti može biti potpomognut ili pak zapriječen, naime od zamišljanja, osjetila i pamćenja. Treba dakle redom vidjeti što pojedine od tih sposobnosti mogu priječiti, da bismo se čuvali, ili u čemu mogu pridonositi, da bismo iskoristili svu njihovu blagodat. Tako će dakle taj dio biti prema dostatnom pobrajanju raspravljen, kao što će se pokazati u sljedećoj postavci.

7. Potom valja doći do stvari samih, koje treba promatrati samo ukoliko ih se dotiče razum. U tom ih smislu dijelimo u najjednostavnije naravi i u složene, odnosno sastavljene. Među jednostavnima ne može biti drugih do ili duhovnih ili tjelesnih, ili pak onih što pripadaju jednom i drugom. Nadalje, među sastavljenima jedne razum zacijelo iskušava da su takve prije no što o njima nešto određeno sudi, dok druge pak sam sastavlja.

Sve će se to opširnije izložiti u dvanaestom pravilu, gdje će biti dokazano da ne može biti nikakve lažnosti osim kod ovih posljednjih, što bivaju razumom sastavljene. Njih stoga ponovo dijelimo na one koje se izvode iz najjednostavnijih i po sebi poznatih naravi, o kojima ćemo raspravljati u čitavoj sljedećoj knjizi, te one koje pretpostavljaju i druge, koje iskušavamo kao one što su sastavljene po stvari [samoj]. Njihovom izlaganju posvećujemo cjelokupnu treću knjigu.

8. U cijeloj ćemo ovoj raspravi dakle težiti tomu da sve putove što su ljudima otvoreni za spoznavanje istine tako potanko proslijedimo i tako lako izložimo da će svatko tko savršeno nauči čitavu ovu metodu, pa ma kako osrednjega duha bio, uvidjeti da mu ipak baš nijedan [put] nije zatvoren više nego drugima, i da mu ništa većega nije ostalo nepoznato zbog nedostatka duha ili umijeća.

Nego kad god prione duhom na spoznaju neke stvari, ili će je u potpunosti razotkriti ili će zasigurno sagledati da ovisi od nekog pokusa koji nije u njegovoj moći, tako da neće okrivljavati svoj duh kad god bude prinuđen tu se zaustaviti, ili će na posljertku dokazati da tražena stvar premašuje sposobnost shvaćanja sveg ljudskoga duha te se stoga glede toga neće više smatrati nezna-licom, jer to samo nije manje znanošću no da se bilo što drugo spoznalo.

[...]

Pravilo XII.

Na posljertku treba se služiti svom pomoći razuma, zamišljanja, osjetila i pamćenja, kako zato da bi se odjelito zrelo jednostavne postavke tako i zato da bi se spoznalo ono što se traži, pravilno to uspoređujući s već poznatim, kao i zato da bi se iznašlo ono što treba tako uzajamno odnositi, da ne bi bio ispušten nijedan dio ljudske radinosti.

1. Ovo pravilo zaključuje sve ono što je gore bilo rečeno i naučava u općem sve ono što je na taj način bilo djelomično izloženo.

2. Kod spoznaje stvari treba gledati samo na dvoje, naime na nas koji spoznajemo i na same spoznavane stvari. U nama su samo četiri sposobnosti što ih možemo za to upotrebiti, naime razum, zamišljanje, osjetilo i pamćenje: jedini je, dakako, razum sposoban za opažanje istine, no on ipak treba biti potpomognut zamišljanjem, osjetilom i pamćenjem, da ne bismo možda ispustili nešto što je postavljeno u [okružje] naše radinosti. U pogledu stvari dovoljno je istražiti troje, naime prvo ono što je samo od sebe očito, zatim na koji se način neko jedno spoznaje iz drugoga, te na koncu što se iz čega izvodi. Ovo mi pobrajanje izgleda potpunim i takvim da ne ispušta baš ništa na što se ljudska radinost može protegnuti.

3. Okrećući se dakle prvome, želio bih na ovome mjestu izložiti što je ljudski duh, što tijelo, na koji način ovo biva od onoga uobličeno, koje su to sposobnosti u čitavu složaju koje služe spo-

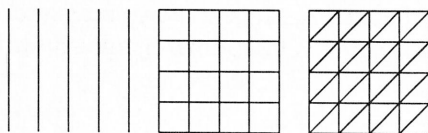
znavanju stvari i što radi svaka pojedina, kad mi ne bi odveć suženim izgledao [prostor] za shvaćanje svega onoga što je potrebno prethodno iznijeti, nakon čega bi istina tih stvari mogla svima biti očiglednom. Želim naime pisati tako da od onoga što obično vodi suprotstavljanjima ne tvrdim ništa, a da nisam prethodno iznio one razloge koji su me do toga doveli, kojima cijenim da bi i ostali mogli biti uvjereni.

4. Ali jer se to sad ne može, dovoljno će mi biti to da što je kraće moguće objasnim koji je to način predočivanja svega onoga što u nama postoji za spoznavanje stvari najkorisniji za moju nakanu. I ne mora se vjerovati, ako nije po volji, da stvar tako stoji. No što priječi ipak slijediti te postavke, ako je bjelodano da one ne umanjuju ništa od istine stvari, već samo sve prikazuju sve mnogo jasnije, baš kao što se u geometriji nešto pretpostavlja o kolikoći, čime se ni na koji način ne oslabljuje snaga dokazivanja, premda se često o naravi toga u fizici smatra drukčije.

5. Treba dakle pojmiti najprije to da sva vanjska osjetila, ukoliko su djelovi tijela – premda ih na predmete usmjerujemo djelatnošću, naime mjesnim kretanjem – ipak navlastito osjećaju samo trpnjom, na isti način kojim vosak prima oblik od pečata. I ne treba smatrati da je to rečeno prema analogiji, već treba pojmiti da vanjski lik tijela koje osjeća biva stvarno predmetom promijenjen baš na isti način kao što se onaj koji je na površini voska mijenja pečatom. To valja prihvatiti ne samo tada kad dotičemo neko tijelo kao oblikovano, ili tvrdo, ili hrapavo, itd., nego i onda kad opipom opažamo vrućinu, ili hladnoću, i slično. Isto tako i kod drugih osjetila, naime prvi neprovidni dio oka tako prihvaća utisnut lik od zrake spletene od raznolikih boja, a izvanjska koža ušiju, nosa i jezika, za predmet neprohodna, tako uzajmljuje novi lik od zvuka, mirisa i okusa.

6. Sve ovo tako pojmiti pomaže mnogo, jer ništa ne pada pod osjetilo lakše od lika: [on se] naime dodiruje i vidi. Da međutim iz te pretpostavke ne slijedi ništa lažnije no iz bilo koje druge, to se dokazuje time da je pojam lika tako općenit i jednostavan da je uključen u svemu osjetilnome. Primjera radi, uzmeš li da je boja što god hoćeš, nećeš ipak nijekati da je ona protegnuta, te sljedstveno oblikovana. Što bi dakle štetilo ako, čuvajući se da

beskorisno ne prihvaćamo i nasumce ne izmišljamo neko novo biće, ne bismo doduše nijekali što god se drugima sviđalo [smatrati] o bojama, već samo apstrahirali od svega drugog osim od toga da

[ona] ima narav lika, te različitost koja postoji između bijelog, plavog, crvenog itd. pojmi kao onu koja postoji između ovih ili sličnih likova. Isto se to može

reći o svemu, budući da je izvjesno da beskonačno mnoštvo likova dostaje da bi izrazilo razlike svih osjetilnih stvari.

7. Kao drugo valja pojmiti to da se, dok vanjsko osjetilo biva predmetom gibanja, lik kojeg prima prenosi drugom nekom dijelu tijela, što ga se naziva zajedničkim osjetilom, u istome trenutku i bez ikakva stvarnog prijelaza bića od jednog u drugo: baš na isti način kao što se sad, dok pišem, u istom trenutku u kojem pojedinačna slova bivaju izražena na papiru ne samo gibaju najdonji dijelovi pera za pisanje, nego u njemu ne može biti ni najmanjega gibanja koje ne bi ujedno bilo u cijelo pero preuzeto, te je dakle sva ona različitost gibanjâ i od njegova najgornjeg dijela u zrak ucrtavana, premda ne predočujem da se išta stvarno premiješta od jednoga njegova kraja u drugi. A tko bi pak držao da je povezanost dijelova ljudskoga tijela manja od one među dijelovima pera i što bi se moglo jednostavnijeg izmisliti da bi se to izrazilo?

8. Kao treće treba pojmiti to da zajedničko osjetilo djeluje poput pečata, da bi one likove, odnosno ideje koje dolaze od vanjskih osjetila čiste i bez tijelesnosti uobličio u fantaziju, odnosno zamišljanje, kao u vosak, te da je ta fantazija istinski dio tijela i takve veličine da pojedine njezine česti mogu naizmjenice poprimiti mnoge likove, te ih običavaju dulje zadržati. I tada je to ono što nazivamo pamćenjem.

9. Četvrto, valja pojmiti to da pokretna sila, odnosno sami živci, svoje izvorište izvode iz mozga, u kojem je fantazija. Od nje bivaju na različite načine gibani, kao i zajedničko osjetilo od vanjskog osjetila, ili kao cijelo pero od svojega najdonjega dijela. Ovaj primjer također pokazuje na koji način može fantazija biti uzrokom mnogih gibanja u živcima, kojih slike ipak nema u sebi

izražene, već neke druge, iz kojih ta gibanja mogu uslijediti. Ne giba se, naime, ni cijelo pero kao njegov najdonji dio, štoviše izgleda kao da je njegov veći dio obuzet posve različitim i suprotnim gibanjem.

Iz ovoga se može shvatiti i to na koji način može biti gibanja svih drugih životinja, premda u se njih ne prihvaća baš nikakva spoznaja stvari, već samo čisto tjelesna fantazija. Na isti način, naime, na koji se u nama samima zbivaju one djelatnosti koje izvodimo bez ikakva služenja umom.

10. Peto je, na koncu, pojmiti to da je ona sila kojom svojstveno spoznajemo stvar čisto duhovna i od cijeloga tijela različita ne manje no što je krv od kostiju ili ruka od oka, te da je jedina koja ili ujedno s fantazijom prihvaća likove od zajedničkog osjetila ili se usmjerava na one koji su u pamćenju pohranjeni, ili oblikuje nove, kojima zamišljanje biva tako zaokupljeno da često ujedno ne dospijeva prihvaćati ideje od zajedničkog osjetila, ili ih prenositi pokretnoj sili, shodno čistome tjelesnom ustrojstvu. U svemu ovome ta spoznavajuća sila katkad trpi a katkad djeluje, te čas oponaša pečat, a čas vosak, što ipak valja ovdje uzeti samo po analogiji, budući da se u tjelesnim stvarima uopće ne nalazi ništa njoj slično.

Jedna je to i ista sila, koja se, ako se usmjeri s maštom zajedno na zajedničko osjetilo, zove „vidjeti”, „dodirivati” itd., ako na samu maštu, kao opskrbljenu različitim likovima, zove se „sjećati se”, ako na nju da bi tvorila nove [likove], zove se „zamišljati” ili „predočivati”, ako na posljeticu sama djeluje, zove se „shvaćati”. Na koji se način zbiva ovo posljediteljno, izložiti ću opširnije na drugome mjestu.

Ista se [sila] dakle shodno tim funkcijama također različito naziva: ili čistim razumom, ili maštom, ili pamćenjem, ili osjetilom. Navlastito se pak naziva duhom, budući da čas oblikuje nove ideje u fantaziji, a čas prijanja već načinjenima. Promatramo ju dakle kao podobnu za te različite djelatnosti, i na razliku njihovih imena trebat će paziti u onome što slijedi.

Ako je to sve ovako pojmio, pozorni će čitatelj lako razabrati koju to pripomoć treba očekivati od svake pojedine sposobnosti i dokle se može protegnuti radinost ljudska, da bi nadopunila nedostatke duha.

11. Jer naime razum može biti giban od mašte, ili pak obrnuto djelovati na nju; isto tako mašta može djelovati na osjetila, usmjerujući ih pokretnom silom na predmete, ili pak obrnuto ova na nju, odlažući naime u nju slike tijelâ; pamćenje pak, u najmanju ruku ono koje je tjelesno i slično životinjskom prisjećanju, nije ništa od mašte različito: – [iz toga se svega] izvjesno zaključuje da se razum, bavi li se onim u čemu nema ničega tjelesnog ili tijelu naličnog, ne može ispomagati tim sposobnostima. Nego obrnuto treba – da ne bi bio od njih priječen – odvrćati osjetila, te koliko je to god moguće otklanjati maštu od svakog odjelitog utiska. Ako pak razum sebi zada ispitivanje nečega što se može odnositi na tijelo, treba koliko je moguće odjelitije u mašti oblikovati ideju toga. Da bi se to što prikladnije postiglo, treba vanjskim osjetilima izložiti samu stvar koju će ta ideja predstavljati. Množina [predmeta?] neće, međutim, moći pomoći razumu da odjelito zre pojedinu stvar. Ali da bi iz mnogih ujedno sabranih izveo neko jedno, što češće valja činiti, treba odbaciti iz ideja stvari sve ono što ne zahtijeva sadašnju pažnju, da bi se ono što preostane moglo lakše sačuvati u pamćenju. Na isti se način onda vanjskim osjetilima ne predstavljaju same stvari, već radije neki njihovi skraćeni likovi, koji su, zadovoljavajući samo za to da očuvaju od pogreške pamćenja, to pogodniji što su kraći.

Tko god dakle bude na sve ovo obraćao pažnju, taj neće, čini mi se, ispustiti baš ništa od onoga što ovome dijelu pripada.

12. Pristupimo sad drugome i detaljno razlikujmo pojmove jednostavnih stvari od onih koji su od tih sastavljeni, te pogledajmo kod obih gdje to može biti lažnosti, da bismo se čuvali, i što se to može izvjesno spoznati, da bismo samo na to nalegli. I na ovome mjestu, kao i ranije, treba prihvatiti nešto što možda nije svima prihvatljivo, no od male je važnosti čak i ako ne vjeruju da je to istinitije od onih zamišljenih krugova kojima astronomi opisuju svoje fenomene, samo ako će se uz pomoć njih razlučiti kakva spoznaja može o bilo kojoj stvari biti istinita ili lažna.

13. Kažemo dakle, prvo, da drukčije valja promatrati pojedinačne stvari u odnosu na našu spoznaju nego kad bi o njima govorili ukoliko po samoj stvari postoje. Jer ako, recimo, promatramo neko protegnuto i uobličeno tijelo, priznat ćemo zacijelo da je ono u pogledu stvari nešto jedno i jednostavno. Ne može ga se,

naime, u tom smislu nazvati sastavinom od naravi tijela, protege i lika, jer ti dijelovi nisu nikada postojali odvojeni jedni od drugih. No s obzirom na naš razum nazivamo ga nekom sastavinom od tih triju naravi, jer smo ih pojedinačno odvojene shvatili prije no što smo mogli suditi da se to troje nalazi ujedno u jednom i istom podmetu.

Budući da se ovdje ne bavimo stvarima osim ukoliko se razumom opažaju, jednostavnima nazivamo samo one kojih je spoznaja tako jasna i odjelita da ih se ne može duhom podijeliti na mnoštvo još odjelitije spoznatih. Takve su lik, protega, kretanje itd. Ostale predočujemo kao da su na neki način sve sastavljene iz ovih.

To treba tako općenito uzeti da se ne izuzima niti ono što katkad apstrahiramo iz samih jednostavnih, kao što to biva kad kažemo da je lik granica protegnute stvari, predočujući pod granicom nešto općenitije nego pod likom, jer se naime može govoriti i o granici trajanja, granici kretanja itd. Ali čak i ako značenje granice biva apstrahirano od lika, ipak se stoga ne treba činiti jednostavnijim no što je lik, nego je radije – budući da biva također drugim stvarima pridavano, kao koncu trajanja ili kretanja itd., koje stvari se od lika čitavim rodod razlikuju – moralo biti također iz tih apstrahirano, te je prema tome neka sastavina od mnogih posve različitih naravi, kojima se pridaje samo višeznačno.

14. Kažemo, kao drugo, da one stvari koje se s obzirom na naš razum zovu jednostavnima jesu ili čisto razumske ili čisto materijalne ili zajedničke. Čisto razumske su one koje bivaju razumom spoznavane nekakvim urođenim svjetlom i bez ikakve pripomoći tjelesne slike. Izvjesno je da takvih nije mali broj i da se ne može izmisliti nekakva tjelesna ideja koja bi nam predstavljala što je spoznaja, što dvojba, što neznanje, isto tako što je čin volje, kojeg se može nazvati htijenjem, i slično. A ipak sve to dosta spoznajemo, i to tako lako da za to dostaje [već to] da smo sudionici uma.

Čisto materijalne su one koje se ne spoznaju drukčije do kao da su u tijelima, kao što je lik, protega, kretanje itd.

Konačno, zajedničkim treba nazvati one koje se pridaju bez razlike čas tjelesnim stvarima, čas duhovnim, kao postojanje, jednota, trajanje, i slično. Tu valja također ubrojiti one zajedničke

pojmove koji su poput nekakvih spona za međusobno povezivanje ostalih jednostavnih naravi i na očevidnost kojih se oslanja sve ono što ustanovljujemo zaključivanjem. Naime ovo: ona što su jednaka jednome trećem, jednaka su međusobno; dalje, ona koja se ne mogu na isti način odnositi prema istome trećem, imaju i međusobno neku razliku, itd. A ta zajednička mogu se dakle spoznati ili čistim razumom ili pak njime ukoliko zre slike materijalnih stvari.

15. Uostalom, među te jednostavne naravi valja ubrojiti također njihove lišenosti i nijekanja, ukoliko bivaju od nas razumljene, jer ona spoznaja kojom uviđam što je ništa, ili trenutak, ili mirovanje, nije manje istinita od one kojom razumijem što je postojanje, ili trajanje, ili kretanje. Taj će način poimanja pomoći tome da bismo sveudilj mogli tvrditi da je sve ostalo što spoznajemo sastavljeno iz tih jednostavnih naravi. Tako, na primjer, ako sudim da se neki lik ne kreće, tvrdim da je moja misao na neki način sastavljena od lika i mirovanja, te tako i o ostalom.

16. Kažemo, treće, da su sve te jednostavne naravi po sebi poznate i nikada ne sadrže nikakvu lažnost, što se lako dokazuje, razlikujemo li onu sposobnost razuma kojom se stvari zru i spoznavaju od one koja sudi potvrđujući ili nijećući. Može se naime dogoditi da mnimo kako ne znamo ono što doista spoznajemo, naime kad predmnijevamo da u tome osim onoga samog što zremo, odnosno što misleći dodirujemo, ima nešto drugo nama zamtanjeno, te da je ta naša spoznaja lažna. Iz tog je razloga očito da se varamo ako kada sudimo da neku od tih jednostavnih naravi u cjelini ne znamo. Jer ako i nešto najmanje od nje duhom dotičemo, što je jamačno nužno, budući da pretpostavljamo da o njoj nešto sudimo, iz toga samog treba zaključiti da je cijelu znademo. Drukčije se ne bi mogla ni nazivati jednostavnom, nego sastavljenom od onoga što u njoj opažamo i onoga za što sudimo da ne znamo.

17. Kažimo, kao četvrto, da je međusobna povezanost tih jednostavnih stvari ili nužna ili slučajna. Nužna je onda kad su jedna u pojmu druge na neki zbrkani način tako uključene da ni jednu od njih ne možemo odjelito predočiti sudimo li da su jedna od druge odvojene. Na taj je način lik povezan s protegom, kre-

tanje s trajanjem, odnosno vremenom, itd., jer se ne može predočiti ni lik lišen svake protege ni kretanje [lišeno] svakog trajanja. Isto je tako i kad kažem da 4 i 3 jesu 7 ta povezanost nužna. Naime, sedmicu ne predočujemo odjelito, a da u njoj na neki zbrkani način ne uključujemo trojku i četvorku. A na isti je način i sve ono što se o likovima ili brojevima dokazuje nužno susljedno s onim o čemu se to tvrdi.

Ta se nužnost ne nahodi samo u osjetilnim [stvarima], nego također, recimo, ako Sokrat kaže da dvoji o svemu, iz toga nužno slijedi: dakle shvaća barem to da dvoji. Dalje: dakle spozna je to da nešto može biti istinito ili lažno, itd.: sve je to naime nužno pripojeno naravi dvojbe.

Slučajno je pak jedinstvo svega onog što nije povezano nikakvim nerazdvojivim odnosom: kao kad npr. kažemo da je tijelo uduševljeno, da je čovjek odjeven, itd. Često su, međutim, nužno međusobno povezane mnoge [stvari] koje većina, ne zapažajući njihov odnos, ubraja među slučajno [povezane], poput ove postavke: jesam, dakle jest Bog; nadalje: shvaćam, dakle imam duh odijeljen od tijela, itd.

Na posljetku treba napomenuti da su kod mnogih postavki koje su nužne njihovi obrati slučajni: kao npr. kad iz toga što jesam izvjesno zaključujem da jest Bog, ali ipak iz toga što Bog jest nije dopušteno ustvrditi da i ja postojim.

18. Kažemo, četvrto, da ne možemo nikada ništa shvatiti osim tih jednostavnih naravi i neke njihove međusobne mješavine, odnosno sastavine. I pače je često lakše ujedno opaziti mnoge međusobno povezane nego jednu odvojiti od ostalih: jer, na primjer, trokut mogu spoznati, premda nikada ne mislim na to da se u toj spoznaji sadrži također spoznaja kuta, crte, broja tri, lika, protege itd. To nas ipak ne priječi svejedno tvrditi da je narav trokuta sastavljena iz svih tih naravi, i da su one poznatije od trokuta, budući da su upravo one te što u trokutu bivaju razumljene.

Osim toga, u njemu je možda uključeno mnoštvo drugog što nama ostaje skriveno, kao veličina kutova, koji su jednaki dvama pravima, i bezbrojni odnosi koji postoje između stranice i kutova, ili prostornosti površine itd.

19. Kao šesto, kažemo da one naravi koje nazivamo sastavljenima bivaju od nas spoznate ili jer iskušavamo da su takve ili

jer ih sami sastavljamo. Iskušavamo sve ono što osjetilom opažamo, sve ono što od drugih čujemo, i uopće što god našem intelektu ili od drugdje pridolazi ili iz refleksivnog motrenja sebe sama. Ovdje valja primijetiti da razum ne može ni od kakvog iskustva biti prevaren, samo ako točno zre stvar sebi predmetnutu, ukoliko je ima ili u sebi samom ili u prikazi, te povrh toga ne sudi da mašta vjerno prikazuje predmete osjetilâ, niti da osjetilo unosi istinske likove stvari niti na posljertku da su vanjske stvari uvijek takve kakve se pokazuju. Naime u svemu smo tomu podložni zabludi. Kao npr. kad nam netko pripovijeda bajku, a mi vjerujemo da se to zbiljo; kad netko bolujući od žutice sudi da je sve žuto, jer mu je oko obojeno žutom bojom; kad na posljertku pri poremećenoj mašti, kako se dešava melanholicima, smatramo da njezine uznemirene prikaze predstavljaju istinske stvari.

No sve to ne obmanjuje razum mudraca, budući da on sve ono što prima od mašte sudi kao doduše uistinu u njoj naslikano, ali ipak nikada ne tvrdi da je to isto u potpunosti i bez ikakve preinake prispjelo od vanjskih stvari osjetilima i od osjetilâ fantaziji, osim ako je prije baš to bio spoznao nekim drugim načinom.

Mi, međutim, sami sastavljamo stvari koje shvaćamo svaki put kad vjerujemo da u njima ima nešto što nikakvim pokusom nije našim duhom neposredno opaženo: kao kad npr. oboljeli od žutice sebe uvjerava da su stvari što ih vidi žute, ta će njegova misao biti sastavljena od onoga što mu predstavlja njegova fantazija i onoga što on prihvaća o sebi, naime da se žuta boja ne pojavljuje zbog mane oka, nego zato što su stvari koje vidi uistinu žute. Odakle se zaključuje da se samo tada možemo varati kad su stvari u koje vjerujemo na neki način od nas samih sastavljene.

20. Kažemo, kao sedmo, da se to sastavljanje može zbivati na tri načina, naime poticajem, nagađanjem, ili izvođenjem.

Poticajem svoje sudove o stvarima sastavljaju oni koji svojim duhom bivaju navođeni da u nešto vjeruju, nikakvim razlogom uvjereni, već samo određeni, ili nekom višom moći ili vlastitom slobodom ili ustrojstvom fantazije. Prva nikada ne laže, druga rijetko, treća gotovo uvijek. Ali prva ne pripada na ovo mjesto, jer ne potpada pod umijeće.

Nagađanjem [sastavljamo sudove o stvarima] kad npr. iz toga što je voda, koja je od središta udaljenija nego zemlja, također finije supstancije, isto tako [kad iz toga što je] zrak, koji je poviše

vode, od nje rjeđi, nagađamo da poviše zraka nema ništa drugo do neki eter, najčistiji te daleko finiji i od samoga zraka, itd. Sve ono, međutim, što na ovaj način sastavljamo ne vara nas doduše, ako samo sudimo da je vjerojatno te nikada ne ustvrđujemo da je istinito, ali nas niti ne čini učenijima.

21. Preostaje dakle jedino izvođenje, kojim stvari možemo tako sastavljati da budemo izvjesni u njihovu istinu. Ipak može i u njemu biti mnoštvo nedostataka: kao npr. ako iz toga što u ovome zračnom prostoru ni vidom ni dodirom ni ijednim drugim osjetilom ne opažamo ništa, zaključujemo da je on prazan, nevaljano povezujući narav praznine s onom tog prostora. To se zbiva svaki put kad sudimo da se iz nečega djelomičnog ili slučajnog može izvesti nešto općenito i nužno. Ali tu zabludu izbjeći leži u našoj moći, naime ako nikada nijedno ne poveujemo međusobno osim ako uviđamo da je povezanost jednoga s drugim posve nužna: kao kad to da ništa ne može biti oblikovano što nije protegnuto izvodimo iz toga što lik ima nužnu povezanost s protegom, itd.

22. Iz ovoga svega razabire se prvo to da smo odjelito i, kako smatram, dostatnim pobranjem izložili ono što smo u početku samo zbrkano i sirovo mogli pokazati: naime to da ljudima nisu otvoreni nikakvi putovi k izvjesnoj spoznaji istine osim očevidnog zora i nužnog izvođenja. Dalje, [razabire se] i to što su one jednostavne naravi o kojima u osmoj postavci [bijaše govora]. Tako da je jasno da se duhovni zor proteže čas na spoznavanje svih njih, a čas [na spoznavanje] njihovih nužnih međusobnih povezanosti, onda na posljeticu na sve ostalo što razum točno iskušava da jest ili u njemu samome ili u fantaziji. O izvođenju će pak biti rečeno više u onome što slijedi. [...]